

plaats ingeruimd voor toelichtingen op voorgaande vredestraktaten waarnaar in de besprekingen werd verwezen. Voor zover zij bewaard zijn gebleven, worden de aan de depêches toegevoegde bijlagen steeds nauwkeurig gelokaliseerd. Achterin volgt een 'Register der Verhandlungsakten', een overzicht van (ontwerpen van) proposities en traktaten uit de periode 1645-1647, alsook een omvangrijk chronologisch register, waarin alle documenten die in de inleiding, briefteksten en annotatie voorkomen, worden opgesomd. Aan de vetgedrukte nummers voor de uitgegeven depêches kan worden afgelezen hoe deze fungeerden als een ruggengraat binnen een diepgaand en gedetailleerd schriftelijk overleg dat uit duizenden documenten bestaat.

Op het stramien van de voorgaande delen hebben de bewerkers met deze uitgave van 346 'Hauptstücke' het spreekwoordelijke topje van een ijsberg op voorbeeldige wijze blootgelegd. Bovendien is hun inventarisatie van vindplaatsen van in vele archieven verspreide originele documenten, bijlagen en later aangelegde verzamelingen van afschriften een onmisbare hulp bij voortgezet detail onderzoek. Dat zij heel nauwgezet te werk zijn gegaan, blijkt ook uit de algemene index, die maar liefst 200 pagina's beslaat. Hierover zegt de leidsman van de 'Acta Pacis Westphalicae', Konrad Repgen, in het voorwoord met een understatement dat de opzet 'vielleicht etwas zu umfangreich' is geweest. Zonder twijfel is er met Duitse degelijkheid gewerkt, want veel lemmata zijn zo uitvoerig dat die door aparte overzichten van de indeling der uitsplitsingen moesten worden opgelegd. Het lemma Adriaen Pauw, bijvoorbeeld, omvat vier en een halve kolom, dat van Longueville twaalf en een half, en dat van Servien zelfs negenentwintig. Hoewel lastig in het gebruik, garandeert zo'n index een goede toegang tot de vaak lange, informatieve documenten. Een uitgave op deze leest geschoeid vereist veel onderzoekstijd en geld. Hopelijk kan de reeks op dezelfde wijze worden voortgezet, want voor de (Nederlandse) geschiedbeoefening van de zeventiende eeuw is zij van 'groot belang.

H. J. M. Nellen

S. Vuyk, *De dronken Arminiaanse dominee. Over de schaduwzijde van de verlichte remonstranten* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2002, 216 blz., €21,-, ISBN 90 6707 542 6).

Dit is het vierde boek van Simon Vuyk (geboren 1932) over de geschiedenis van de Remonstrantse Broederschap. *De verdraagzame gemeente van vrije Christenen. Remonstranten op de bres voor de Bataafse Republiek 1780-1800* (Amsterdam 1995) was zijn proefschrift. Op zijn tweede werk, *Uitdovende Verlichting. Remonstranten als deftige vaderlanders 1800-1860* (Amsterdam 1998) heeft hij uit remonstrantse kringen reacties gehad dat hij te negatief was, dat hij door het boek het imago — een door hem vaak cursief gebruikt woord — van de remonstranten had geschaad. Het imago zoals dat graag werd gezien, hield in dat de levenswandel van de remonstranten voorbeeldig was, wat een orthodox protestant ook kon inbrengen tegen hun gebrek aan leerstellingheid. Zijn derde boek is getiteld *Verlichte verzen en kolommen* en handelt over *Remonstranten in de letterkunde en tijdschriften der Verlichting (1720-1820)* (2000). In de persoonlijke epiloog van zijn vierde en laatste boek vertelt Vuyk dat hij uit een remonstrants gezin komt. Hij is zelfs van 1960 tot 1968 remonstrants predikant geweest, maar is wars van alles wat naar apologie zweemt. Het lijkt wel of hij met dit boek wil laten zien dat hem het remonstrants imago niets [meer] kan schelen en hij in zijn voorgaande werken eerder milder dan kritischer is geweest dan de bronnen toelaten. Nu laat hij zien wat er aan schandalen in de archieven te vinden is.

Dit boek is zeker het resultaat van archiefonderzoek, daarvan geeft het notenapparaat blijk. De kennelijk aanstootgevende gegevens betreffende remonstrantse voorlieden komen rechtstreeks uit rijks- en gemeentearchieven te Amsterdam, Delft, Den Haag, Leiden, Rotterdam, Utrecht en Gouda. En hiermee kom ik ook op mijn bezwaar tegen dit boek. Er lijkt niet zozeer een historische vraagstelling aan ten grondslag te liggen als wel grotendeels een aaneenschakeling op te leveren van beschrijvingen van losse incidenten, hetzij ter verantwoording van de indruk die eerdere boeken hebben gewekt, hetzij om bewust te shockeren. Er worden geen vergelijkingen gemaakt met andere kerken of met andere vormen van gemeenschapsleven in de periode die het boek bestrijkt, grofweg 1700-1800. Ook blijft onduidelijk of de besproken schandalen opvielen door hun uitzonderlijkheid of dat ze slechts het topje van de ijsberg waren.

In de eerste vier hoofdstukken wordt telkens in enkele pagina's verteld van vele gevallen van herhaalde openbare dronkenschap en alcoholisme bij sommige predikanten en proponenten — dat zijn afgestudeerde theologen die nog niet naar een gemeente zijn beroepen —, de buiten-echtelijke of vlak na de huwelijksvoltrekking geboren kinderen van andere, en van weer andere predikanten en hoogleraren aan het remonstrants seminarie de gevallen van bewuste geschiedvervalsing in hun publicaties. Deze hoofdstukken zijn negatief van toon. Het verhaal wordt doorspekt met bijtende opmerkingen. Zo wordt in geval van achterklap en intrige vaak uitdrukkelijk gesproken van de verdraagzame remonstranten. Het wekt geen verbazing dat de enige mensen die in deze hoofdstukken ter sprake komen en met wie het maatschappelijk goed afloopt, degenen zijn die van het seminarie zijn geschopt.

Ik heb de indruk dat sommige belhamels in verschillende hoofdstukken voorkomen, maar het ontbreken van een index of register van persoonsnamen maakt dit onzeker. Terloops rijst uit losse opmerkingen wel een contour op van remonstrantse procedures en van het reilen en zeilen in de gemeenten. Zo wordt ons minstens achtmaal verteld dat een proponent pas na een jaar mocht worden beroepen, en enkele malen dat een beroep pas kon worden aangenomen als de kerkenraden van alle gemeenten daaraan goedkeuring hadden gehecht.

Uitvoeriger wordt in de hoofdstukken 5-7 ingegaan op de situatie in respectievelijk Amsterdam en Rotterdam, de leidende gemeenten die vaak gezamenlijk voor kosten opdraaiden, en in Moordrecht en Gouda bij de benoeming van een predikant, met de intriges die om het verkrijgen van een redelijk betaalde baan te verwachten waren. Ook hier veel ontluisterende tafereelen van roddels en misbruik van familiebetrekkingen. Omdat deze hoofdstukken echter uitvoeriger zijn, geven ze minder de indruk van een opsomming van menselijke zwakheden en een helderder beeld van het kerkelijk leven in de achttiende eeuw.

Het beste hoofdstuk vind ik hoofdstuk acht. Het geeft een gedegen overzicht van de remonstrantse zorg voor armen en wezen in het Rotterdam van de achttiende eeuw. Remonstranten blijken niet allen tot de maatschappelijke elite te horen en de diaconie had veel werk te doen en moeilijke beslissingen te nemen. Of de vrijgevigheid jegens armen uit christelijk geïnspireerde gevoelens voortkwam of zoals Ido de Haan in zijn boeiende synthese *Het beginsel van leven en wasdom* (Amsterdam, 2003) betoogt, uit de wens om de staat zoveel mogelijk uit eigen kring te weren, is niet na te gaan, als betrokkenen zich daarvan al bewust zijn geweest. De moeite die is gedaan om een eigen weeshuis op te richten, wijst evenwel sterk op de laatste drijfveer.

Hoofdstuk 9 is weer partijdig, maar deze keer zijn de predikanten helden en geen schurken. In de conflicten tussen de gebroeders Lorie met hun kerkenraden over financieel beheer streeft Vuyk naar eerherstel voor hen. Wat betreft Friedrichstadt slaagt hij daarin, zijn betoog over een soortgelijk conflict in Den Haag is minder overtuigend.

Het laatste hoofdstuk bespreekt de statuten van de Sociëteit, de Remonstrantse Broederschap. Mijns inziens had dit hoofdstuk beter aan het begin kunnen staan, want deze wetten komen terloops door het hele boek ter sprake. Mijn andere bezwaar tegen dit boek is dat het meer het karakter heeft van een bundel artikelen. Menselijke zwakheid is toch niet de enige rode draad die door dit breed opgezet bronnenonderzoek is te trekken?

W. Pelt

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

K. Veraghtert, B. Widdershoven, *Twee eeuwen solidariteit. De Nederlandse, Belgische en Duitse ziekenfondsen tijdens de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam: Aksant, Zeist: HiZ, 358 blz., €31,30, ISBN 90 5260 014 7).

Vergelijkende studies over de geschiedenis van de sociale zekerheid zijn er al heel wat, maar dat geldt in veel mindere mate voor de Lage Landen. Ook wat de geschiedenis van mutualiteiten betreft, wijzen de auteurs er terecht op dat op dat terrein nog heel wat onderzoek te doen valt, met name voor de Belgische ziekenfondswereld (hoewel ze er ook aan toevoegen dat dat in zekere mate wel op gang komt in het katholieke KADOC en het socialistische AMSAB). Op basis van de bestaande literatuur behandelen Veraghtert en Widdershoven de problematiek van ziekteverzekering en mutualiteiten, en ze hebben daarbij oog voor zowel de interne organisatie van ziekenfondsen, hun relatie met geneesheren als het beleid ten aanzien van ziekteverzekering.

Reeds in het *ancien régime* zetten gilden de stap van de gezamenlijke verdediging van de corporatieve belangen naar het solidair verschaffen van onderlinge hulp bij ziekte. Het decreet-d'Allarde en de wet-Le Chapelier (voorjaar 1791) belemmerden in de Nederlanden de activiteiten een tijdje, maar rond 1820 won het idee veld dat steunfondsen op vrijwillige basis niet onder het coalitieverbod vielen. In Duitsland hing de situatie af van de lokale overheid. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelde zich in de drie landen een bont landschap van maatschappijen van onderlinge bijstand. In Duitsland werd de verplichte ziekteverzekering vrij snel ingevoerd, eerst op lokaal vlak en later algemeen met de beroemde wet van 1883. In België wilde de overheid initiatieven van zelfhulp enerzijds wel steunen, maar anderzijds leefde er de (terechte) vrees dat er weerstandskassen zouden opgericht worden. In 1851 maar vooral in 1894 bood de overheid aan mutualiteiten de mogelijkheid van rechtspersoonlijkheid. Stilaan ontwikkelde zich het systeem van de gesubsidieerde vrijheid. In Nederland werden rond de eeuwwisseling verschillende plannen geformuleerd voor verplichte verzekeringen, maar door grote politieke onenigheid bleven die een dode letter. Wat het interbellum betreft, is voor Duitsland vooral interessant te weten dat Duitse historici er blijkbaar nog niet helemaal uit zijn in welke mate de nazi's belangrijke wijzigingen aanbrachten. Wel voerden ze de centralisering op, wat in 1949 opnieuw werd teruggeschoefd. In België zorgde met name de financiële crisis er in het interbellum voor dat de verplichte ziekteverzekering op zich liet wachten. Er ontwikkelden zich machtige verzuilde landsbonden. In Nederland werd in het